

Наявність одного або декількох феноменів приводить до дисонансу, що зростає зі збільшенням розбіжностей між переконаннями, що зіштовхуються, важливістю діяльності, ступенем довіри до навколишніх. Дисонанс виникає переважно у ситуації, коли діяльність або її результат суперечить уявленню про себе, особливо, коли останнє стосується здібностей або моральності особистості, а також у ситуаціях, коли у результаті діяльності зневажко виникають побічні наслідки.

Редукція дисонансу може відбуватися декількома шляхами: по-перше, зближенням своїх переконань із чужими; по-друге, екстремізацією своїх переконань, у третій шляхом модифікації первісної установки таким чином, щоб мати можливість легше прийняти наслідки, що наступили.

На відміну від вище описаних поглядів у гуманістичній психології адаптація пов'язується з досягненням оптимального взаємини між особистістю і середовищем за рахунок конструктивної поведінки, дезадаптація - з відсутністю оптимальної взаємини особистості і середовища (відсутність динамічної рівноваги) внаслідок домінування неконструктивних реакцій або неспроможності конструктивних підходів.

Висновки. Таким чином, професіоналізація здійснюється як цілісний, безперервний процес, в основі якого лежить комплекс механізмів, що розвиваються, взаємодіють між собою і послідовно змінюють один одного. Виявити і розкрити ці механізми можна лише на основі цілісної концепції професіоналізації, що має у своєму розпорядженні єдиний концептуальний апарат, що описує професійний розвиток людини від початку до кінця, від моменту прийняття професії до моменту завершення активної професійної діяльності. Такий підхід у розумінні сутності професіоналізації має безпосереднє значення для рішення завдань психологічного емпіричного дослідження. При цьому постає проблема побудови системи методів з метою комплексного вивчення можливих практичних завдань на основі цього загальнотеоретичного напрямку. Комплексність психологічного дослідження об'єкта (у нашому випадку - співробітники виправних установ) полягає у тому, щоб вивчити

не лише особистісні риси людини, але й динамічні особливості особистісної структури, її адаптаційні можливості, обумовлені певним видом діяльності.

1. Поваренков Ю.П. Критерии профессионализации и формирование структуры профессиональных способностей // Диагностика и способности. - М., 1992.
2. Березин Ф.Б. Психическая и психофизическая адаптация. - Л., Наука, 1998.
3. Ковалев В.И., Сырникова Н.А. Мотивы труда и адаптация рабочих // Психологический журнал. - 1985. - Т.6. - №6. - С.49-60.
4. Карелина И.М. Человек и профессия: путь к гармонии. - Омск, 2005. - 179 с.
5. Тімченко О.В. Професійний стрес працівників органів Внутрішніх справ України (концептуалізація, прогнозування, діагностика та корекція): Автореф. дис... доктора психол. наук / Національний ун-т внутрішніх справ МВС України. - Х., 2003. - 35 с.
6. Каськов І.В. Організаційно-управлінські аспекти соціально-психологічної адаптації молодих офіцерів: Автореф. дис... кандидата психол. наук / Національна академія оборони України. - К., 2004. - 18 с.
7. Дмитриева М.А. Психологические факторы профессиональной адаптации // Психологическое обеспечение профессиональной деятельности. СПб, 1991. - С.43-60.
8. Корнеева Л.Н. Самооценка как механизм саморегуляции профессиональной деятельности // Вестник ЛГУ. Сер. 6. - 1989. - Вып. 4 (№27). - С.91-96.
9. Кім К.В. Особливості розвитку стресостійкості майбутніх правоохоронців у процесі професійної підготовки. Автореф. дис. кандидата психол. / Університет цивільного захисту України. - Харків, 2008. - 19 с.
10. Галімов Ю.А. Психологічне прогнозування надійності діяльності офіцерів оперативно-розшукових підрозділів Державної прикордонної служби України. Автореф. дис. ...кандидата психол. наук / НА ДПСУ ім. Богдана Хмельницького. - Хмельницький, 2004. - 18 с.
11. Никифоров Г.С. Надежность профессиональной деятельности. СПб.: СПбГУ, 1996. - 174 с.
12. Дейнека О.С. Экономико-психологическая адаптация // Психология. Учебник. - М., 1999. - 559 с.
13. Фрейд З. Психология бессознательного. - М.: Просвещение, 1989.
14. Hartmann H. Ego Psychology and the Problem of Adaptation. - N.Y., 1958.
15. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. - М.: Издательская группа "Прогресс", 1996.
16. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. - М.: Гиль-Эстель, 1994.
17. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы. - М.: Смысл, 1999.
18. Кондаков И.М., Сухарев А.В. Методологические основания зарубежных теорий профессионального развития // Вопросы психологии. - 1989. - №5. - С.158-164.
19. Франкл В. Человек в поисках смысла. - М., 1990.
20. Абульханова-Славская К.А. Стратегии жизни. - М.: Мысль, 1991.
21. Кряжева И.К. Социально-психологические факторы адаптированности рабочего на производстве // Прикладные проблемы социальной психологии. - М.: Наука, 1983. - С.203-213.
22. Дикая Л.Г. Психическая саморегуляция функционального состояния человека (системно-деятельностный подход). - М.: Изд-во "ИП РАН", 2003.
23. Festinger L. A theory of social comparison processes. Human Relations, 1954. - P.117-140.
24. Friedman L.A. Student behaviour patterns contributions to teacher vocational fund // J. Of Educational Research. - 1995, V.88 (5).

Надійшла до редколегії 13.08.09р.

УДК 159.9:37.015.3

О.В. Мамічева, к. психол. наук, доцент
О.Д. Сафін, д-р психол. наук, проф.

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА ПЕДАГОГІЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті здійснений теоретичний аналіз проблеми педагогічних здібностей у вітчизняній і зарубіжній психології. Показаний генезис розвитку уявлень про педагогічні здібності, представлений увесь спектр можливих підходів до її розгляду.

Ключові слова: педагогічні здібності, викладач вищого навчального закладу.

In article the theoretical analysis of a problem of pedagogical abilities in domestic and foreign psychology is carried out. Genesis of development of representations about pedagogical abilities is shown, all spectrum of possible approaches to its consideration is presented.

Keywords: pedagogical abilities, the teacher of the higher scientific institution

Постановка проблеми. Аналіз досліджень з проблеми педагогічних здібностей педагога показує, що їхнє вивчення йшло у декількох напрямках: визначення сутності, компонентного складу і структури педагогічних здібностей; вивчення окремих видів спеціальних здібностей педагога; вивчення впливу предметної специфіки і спрямованості на спеціальні здібності викладача; дослідження спеціальних здібностей педагога у руслі вивчення структури педагогічної діяльності, педагогічної майстерності, професійної компетентності, створення цілісної моделі праці педагога, типології педагогів і т.д., тобто інших, але близьких за сво-

єю сутністю психологічних феноменів; виявлення взаємозв'язку спеціальних здібностей з індивідуальними властивостями викладачів; дослідження професійного становлення педагога.

Мета статті – аналіз теоретичних здобутків вітчизняної та зарубіжної психології з проблеми педагогічних здібностей.

М.Д. Левітов під педагогічними здібностями він розумів ряд якостей, що мають відношення до різних сторін особистості вчителя: якість мовлення; спритність і швидке орієнтування; розуміння учня, тобто спостережливість; здібність до передачі дітям знань у короткій,

© О.В. Мамічева, О.Д. Сафін, 2009

цікавій формі; самостійність і творчий склад мислення; організаторські здібності, що є умовами успішного виконання педагогічної діяльності [1].

До структури особистості педагога О.І. Щербаков включає цілу систему різних індивідуально-психологічних властивостей, що забезпечують успішність та ефективність: пізнавальний інтерес, любов до дітей і потребу працювати з ними, цільний і твердий характер (тактовність, витримка, самовладання), самостійність, діловитість у рішенні життєво важливих завдань, педагогічні здібності (адекватність сприйняття дитини, прогнозування особистості дитини, яка формується, визначення умов і засобів всебічного розвитку особистості учня), практичні навички та уміння: загальнопедагогічні, загальнотрудові, комунікативні, самоосвіту [2].

Ф.М. Гоноволін вважав, що проблема педагогічних здібностей у широкому сенсі - це проблема особистості педагога [3]. До структури педагогічних здібностей він включав: дидактичні - здібність успішно вирішувати питання про зміст матеріалу, про методи викладання, здібність педагога оцінювати труднощі поставлених перед вихованцем завдань, знання і розуміння вікових та індивідуальних особливостей вихованців здібність "заражати" учнів та емоційно впливати на них; перцептивні - здібність розуміти внутрішній світ своїх вихованців, бачити їхніми очима; авторитарні - здібність завоювати авторитет у вихованців і здібність до вольового впливу на них; комунікативні - здібність встановлювати і підтримувати контакт; науково-пізнавальні - здібності до занять у відповідній галузі науки; сугестивні здібності - здібності до безпосереднього вольового впливу на тих, хто навчається.

Здібності як складну багатогранну психологічну категорію визначає В.А. Крутецький [4]. Він виділяє загальнопедагогічні здібності, необхідні всім педагогам, незалежно від предмета, і спеціальні педагогічні здібності, пов'язані з викладанням певного предмета. Вони різні у викладачів різних спеціальностей. Систематизуючи типологію педагогічних здібностей, В.О. Крутецький і О.Г. Балбасова виділили три основних групи: дидактичні, комунікативно-організаторські, особистісні. Дидактичні здібності пов'язані зі здійсненням інформаційної функції педагога. Комунікативно-організаторські здібності пов'язані з організаторською функцією і спілкуванням педагога. Особистісні здібності пов'язані зі здійсненням виховної функції. В усій цій системі автори зауважують, що компоненти педагогічних здібностей настільки взаємозалежні і взаємопроникають, що диференціювати їх часом достатньо важко.

Психолого-педагогічні проблеми розуміння педагогом того, хто навчається, досліджувалися С.В. Кондратьєвою, що провела детальне вивчення соціально-перцептивних здібностей педагога і виділила дві основні групи педагогічних здібностей: соціально-перцептивні і здібності до управління поведінкою і діяльністю тих, хто навчається [5]. О.В. Федик у розгляд педагогічних здібностей увів аспект активності педагога по перебуванню педагогічної ситуації, розробив ознаки (узагальненість, нестереотипність, діалогічність) і прояву цієї професійної активності [6]. Він вважає, що рівень педагогічних здібностей виражається у співвідношенні перцептивного та управлінського компонентів здібностей, що визначають можливість застосування викладачем різних видів перебудовування педагогічної ситуації.

Найбільш системними і великими дослідженнями педагогічних здібностей в останні десятиліття стали роботи Н.В. Кузьміної, що визначає педагогічні здібності як індивідуальні, стійкі властивості особистості, що відображають особливу чутливість до вимог педагогічних систем, до специфіки відображення особистості об'єкта

та суб'єкта, що вчиться, педагогічного процесу, а також до можливих способів впливу на нього [7]. Структура педагогічних здібностей у концепції Н.В. Кузьміної є відображенням функціональних компонентів педагогічної діяльності (гностичного, проєктувального, конструктивного, комунікативного, організаторського).

В.О. Сластьонін розробив класифікацію особистісних і професійно-педагогічних якостей педагога залежно від спрямованості його особистості: ідеологічної спрямованості (світогляд, ідейна переконаність, суспільна активність); професійно-педагогічної спрямованості (інтерес і любов до тих, хто навчається, спостережливість, наполегливість, товарицькість); пізнавальної спрямованості (пізнавальні потреби та інтереси, інтелектуальна активність, почуття нового, готовність до педагогічної самоосвіти) [8].

Е.О. Гришин виділяє професійно-педагогічні, особистісні якості, педагогічні і спеціальні здібності [9]. До педагогічних здібностей автор відносить конструктивні, організаторські, комунікативні здібності, здібність педагога передбачати результати своєї праці, збуджувати у тих, хто навчається, постійне бажання вчитися, розвивати допитливість розуму, розуміти їх, уміло планувати їхню діяльність і т.д. Ідею укрупнення видів здібностей розглядає Ю.М. Кулюткін [10]. Він вважає, що необхідно говорити про єдину педагогічну здібність і виділяє 6 основних її складових: академічні, перцептивні, дидактичні, організаторські, рефлексивні, регуляторні.

Спробу системно та у широкому розумінні виділити групи основних педагогічних здібностей почав М.І. Станкін [11]. У структурі педагогічних здібностей він називає: експресивні, дидактичні, авторитарні, перцептивні, комунікативної, організаторської, мажорні, гностичні, конструктивні, особистісної, психомоторні і здібності до концентрації і розподілу уваги.

Розуміючи під здібностями індивідуальні властивості особистості, що сприяють успішному виконанню її діяльності, А.К. Маркова виділяє дві великі групи педагогічних здібностей: перцептивно-рефлексивні, тобто здібності, що визначають можливість проникнення педагога в індивідуальну своєрідність особистості того, хто навчається і розуміння самого себе; і проєктивні, конструктивні, управлінські здібності, пов'язані з умінням впливати на іншу людину [12].

Л.М. Мітіна розглядає педагогічні здібності як більш високий рівень структурно-ієрархічної моделі особистості педагога [13]. Автор виділяє проєктировочно-гностичні, визначальні різні аспекти прогнозування викладачем індивідуального розвитку кожного учня, управління його поведінкою і свідомістю, і рефлексивно-перцептивні, що включають здібність до вивчення того, хто навчається, уміння зрозуміти себе і свої дії.

Подальший розвиток теорії педагогічних здібностей представлено М.О. Амінова [14]. Під педагогічними здібностями автор розуміє кількісні індивідуальні розбіжностями між педагогами, що визначають ступінь переваги індивіда у педагогічній сфері і що проявляються в процесі викладання. З різноманіття компонентів, запропонованих Н.В. Кузьміною, він виділяє здібності до розпізнавання внутрішніх станів інших людей (почуття емпатії), здібності до оцінки альтернативних ліній своєї поведінки і вибору дій, адекватних переживанням іншої людини (почуття такту), здібності до контролю обраної лінії поведінки щодо іншого (почуття причетності). Комунікативні, конструктивні, організаторські здібності розглядаються ним як більш високий щабель педагогічної майстерності. М.О. Амінов запропонував модель структурної організації головних компонентів педагогіч-

них здібностей, що включає 3 блоки: рефлексивний, дидактичний та управлінський; а самі педагогічні здібності розділиві на 2 підгрупи: фактори ефективних можливостей особистості і фактори ефективних можливостей "робочого оточення".

Особливу увагу перцептивному та управлінському компонентам педагогічних здібностей приділяють О.В. Федик та Л.І. Шевчук [6; 15]. До структури перцептивного компонента автор вносить диалогічність і нестереотипність розуміння, конкретність педагогічної емпатії, аналітичність-синтетичність розуміння, вибірковість конкретної педагогічної емпатії, розуміння з позиції ролі того, хто навчається, і виділяє два їхні основні типи, перший з яких припускає складну диференційованість у розумінні вихованців, високий рівень ідентифікації, заснованої на нестереотипності їх оцінок і себе, виразність як конкретної педагогічної емпатії на занятті, так і загальних емпатійних тенденцій; а другий - складну інтегрованість у розумінні тих, хто навчається, низький рівень ідентифікації, пов'язаний зі стереотипністю в оцінках, прояв лише загальних емпатійних тенденцій. До структури управлінського компонента педагогічних здібностей, на думку автора, входять: диалогічність і нестереотипність впливу, його узагальненість, мажорне самопочуття педагога перед заняттям, узгодженість-неузгодженість його взаємодії з тими, хто навчається, врахування активності вихованця на занятті, диалогічність оцінювання останнього в ході заняття, проблемність викладу матеріалу.

Н.Р. Вітюк показав, що структура комунікативних здібностей педагога містить професійно важливі комунікативні властивості і здібності, що забезпечують успішність взаємодії і виконання професійних завдань, і, опираючись на особисті властивості і досвід особистості, інтегровані у стилі спілкування, пов'язана з характером предметної діяльності [16]. Ним були виділені 5 фундаментальних перемінних, за допомогою яких можна узагальнено описати комунікативні особливості: товариськість-замкнутість, соціально-психологічна сумісність, задоволеність-незадоволеність, соціальна чутливість, відносини, а також була показана предметна специфіка комунікативних здібностей.

Висновки. Таким чином, у сучасній психології здібностей існують різні уявлення про компонентний склад педагогічних здібностей. Проведений аналіз показав, що існують дві тенденції у дослідженні педагогічних здібностей педагога: виявлення як можна більше підпорядкованого складу педагогічних здібностей (М.Д.Левітов, Ф.М. Гоноволін, М.І. Станкін та ін.); і прагнення до укрупнення груп здібностей (С.В. Кондратьєва, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна та ін.), виділення блоків педагогічних здібностей (М.О. Амінов) або

єдиної педагогічної здібності (Ю.М. Кулюткін). Причому, якщо для першого періоду дослідження педагогічних здібностей була характерна тенденція до розширювального тлумачення складу здібностей, то для наступного етапу характерне прагнення до знаходження більш оптимальної їхньої структури. Аналіз структури спеціальних здібностей викладача виявив, що для сучасного етапу характерне встановлення певної ієрархії компонентів педагогічних здібностей і виділення у них провідних, "ядерних" (А.К. Маркова), що компенсуються і не компенсуються (М.О. Амінов, О.Г. Балбасова, А.К. Маркова), стратегічних (Б.Б. Коссов), термінальних та інструментальних (М.О. Амінов) здібностей. У розумінні сутності спеціальних здібностей викладача можна виділити два основних підходи: спеціальні здібності розуміються як загальнопедагогічні здібності (М.Д.Левітов, Ф.М. Гоноволін, М.І. Станкін); спеціальні здібності діляться на загальні педагогічні і спеціальні педагогічні здібності (О.І. Щербаков, В.А. Крутецький, Н.В. Кузьміна). Однак зміст цих здібностей різні автори розуміють по-різному.

1. Левітов Н.Д. К психологии формирования авторитета учителя // Советская педагогика, 1946, № 1-2. - С.76-89.
2. Щербаков А.И. Психологические основы формирования личности советского учителя в системе высшего педагогического образования. - Л.: Просвещение, 1967. - 266 с.
3. Гоноволін Ф.Н. Психологический анализ педагогических способностей // Психология способностей. - М., 1962. - С.244-255.
4. Крутецкий В.А. Педагогические способности, их структура и условия развития // Формирование личности учителя в системе учебно-воспитательного процесса в педагогических институтах / Под ред. В.А.Сластенина. - М., 1990. - С.85-90.
5. Кондратьева С.В. Общение и формирование личности // Общение и формирование личности / Под ред. С.В. Кондратьевой. - Гродно, 1984. - С.3-11.
6. Федик О.В. Формирование способностей до тренерской деятельности у майбутніх учителів фізичної культури: Дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. - Івано-Франківськ, 2003. - 188 с.
7. Кузьміна Н.В. Формирование педагогических способностей. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1961. - 97 с.
8. Сластенин В.А. Педагогическая деятельность и проблема формирования личности учителя // Психология труда и личности учителя. - Л., 1976. - С.30-46.
9. Гришин Э.А. Социально-экономические и педагогические проблемы подготовки учителя. - М.: Просвещение, 1986. - 143 с.
10. Кулюткін Ю.Н. Психология обучения взрослых. - М.: Просвещение, 1985. - 128 с.
11. Станкін М.И. Профессиональные способности педагога: Актиология воспитания и обучения. - М.: Моск. психол.-соц. ин-т; Флинта, 1998. - 368 с.
12. Маркова А.К. Психология профессионализма. - М.: Междунар. гуманитар. Фонд "Знание", 1996. - 308 с.
13. Мітіна Л.М. Учитель как личность и как профессионал. - М.: Дело, 1994. - 216 с.
14. Амінов Н.А. Диагностика педагогических способностей. - М.: Изд-во Ин-т практ. психол., 1997. - 80 с.
15. Шевчук Л.І. Розвиток професійної компетентності викладачів спеціальних дисциплін закладів профтехосвіти у системі післядипломної освіти: Дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. - К., 2001. - 398 с.
16. Вітюк Н.Р. Психологічні особливості формування комунікативних здібностей у майбутніх вчителів: Дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. - Івано-Франківськ, 2002. - 250 с.
17. Бодалев А.А. О направлениях и задачах научной разработки проблемы способностей // Вопросы психологии, 1984, № 1. - С.119-124.

Надійшла до редколегії 16.09.09р.

УДК 159.9:37.015.3

Н.М. Мась, здобувач
Т.В. Матвийчук, здобувач

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ ВИКЛАДАЧА ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ ЙОГО ПЕДАГОГІЧНИХ ТА ПРЕДМЕТНИХ ЗДІБНОСТЕЙ І ПРОФЕСІОНАЛЬНОЇ УСПІШНОСТІ

Авторами викладено результати емпіричного дослідження впливу індивідуально-психологічних особливостей особистості викладача ВУЗу на його загальнопедагогічні та предметні здібності і професійну успішність.

Ключові слова: індивідуально-психологічні особливості, професійна успішність.

The author states the results of empirical research of influence of individually psychological constitutions of the person of the teacher of High school on its general pedagogic abilities and professional success.

Keywords: individually psychological constitutions, professional success.